

KARDOS PÁL: „NAGY LAJOS ÉLETE ÉS MŰVEI” CÍMŰ KANDIDÁTUSI
DISSZERTÁCIÓJÁNAK VITÁJA*

A vita 1957. június 27-én zajlott le a Magyar Tudományos Akadémia előadótermében. A bírálóbizottság elnöke Barta János, az irodalomtudomány doktora, tagjai: Kardos László, az irodalomtudomány doktora, Hermann István, a filozófiai tudományok kandidátusa, József Farkas, az irodalomtudomány kandidátusa, titkára: Sziklay László, az irodalomtudomány kandidátusa, a disszertáció opponensei pedig: Bóka László levelező tag és Komlós Aladár, az irodalomtudomány doktora voltak.

Bóka László opponensi véleménye elsősorban azt hangsúlyozta, hogy irodalomtörténetírásunk jelenlegi helyzetében mennyire meg kell becsülni minden olyan munkát, amely egy-egy író életének és műveinek ma még fellelhető adatait kutatja fel és menti meg a feledéstől. Igaz, hogy Nagy Lajos két-kötetes önéletrajza ad már támpontot nemcsak az író élete tényszerűségeinek ismeretéhez, hanem páratlanul töretlen, mindvégig elvhű magatartásának megértéséhez is, de az író férfias szemérme 1954-ben már nem engedte meg, hogy szocialista múltjának olyan részleteivel dicsekedjék, amelyeket Kardos Pál a szenvedélyes és lelkiismeretes kutató páratlan odaadásával földerített. Disszertációjának egyik legnagyobb érdeme, hogy olyan képet ad Nagy Lajos életművéről, amely teljesnek mondható s ezzel példát ad a többi fiatal kutatónak is, hogyan kell hasonló monográfiák anyagát összegyűjteni. De nemcsak az életrajzi adatok vallanak hivatott kutatóra, hanem a filológiai munka is: maguknak az — eddig sokszor teljesen elfelejtett — műveknek a felkutatása és elemzése is. Kardos disszertációjának harmadik érdeme: alapos műelemzése, amelyeket az egyedül helyes módszerrel, az életrajzba szervesen beágyazva végzett el. Ennek a módszernek azonban van egy veszedelme: az életmű széttördelése apró mozaikokra, de Kardos igyekezett ezt kiküszöbölni azzal, hogy műve végére összefoglaló, értékelő fejezetet illesztett, amelyben elkerüli a részletesen előadott ítéletek felesleges ismétlését. E műelemzések érdemét Bóka László még egy szempontból hangsúlyozta; bár a realizmussal foglalkozó elméleti irodalmunk tételeit rendszerint a prózán próbálja ki, éppen az elméleti kérdések tisztázatlansága miatt az utóbbi időkben elsősorban lírikusokról jelentek meg jelentősebb monográfiák. Kardos Pál műelemzése alaposak, elmélyültek s körültekintők anélkül, hogy szem elől tévesztenék az ideológiai értékelést.

Ami a mű hibáit illeti, Bóka László elsősorban arról szólt, hogy Nagy Lajos a disszertációban túlságosan egymagában áll, ki van ragadva a kor világirodalmi és magyar irodalmi összefüggéseiből. Legfeljebb összehasonlítgatások találhatók e műben Nagy Lajos és a kortárs írók között, de az egész életműnek a korba való beleillesztése hiányzik. Ez nemcsak Nagy Lajos írói arcképét teszi szegényesebbé, hanem itt-ott politikai magatartásának a magyarázatát is. Esztétikai szempontból nagy hiány, hogy Kardos meg sem kísérli a Nagy Lajos műveivel kapcsolatban felmerülő naturalizmus—kritikai realizmus—szocialista realizmus fogalmak tisztázását, vagy modernebb értékelését, ott, ahol a műelemzéseknek ezeknek az elvi kérdéseknek a tisztázásához kellett volna hozzájárulniok, az olvasó mindössze epiteton ornansokat kap (pl.:

* A vita teljes anyaga megtalálható az Irodalomtörténeti Intézet Könyvtárának — az Eötvös Könyvtárnak — archívumában.

„a valóság fanatikusa”, „az igazság bajnoka”), címkéket, amelyek nem valók másra, mint a megoldatlan problémák jelölésére. Ami Kardos Pál előadásmódját illeti: sok benne a naivitás, az elhamarkodottság, a pongyolaság s ez mind a szerző túlzott bőbeszédűségére vezethető vissza. Opponensi véleménye utolsó mondatában Bóka László hangsúlyozta: Kardos disszertációja e hibái ellenére is csak pozitívan értékelhető s azt — mint kandidátusi disszertációt — elfogadta.

Komlós Aladár opponensi véleménye is hangsúlyozta Kardos érényeit: alapos tárgyismeretét, finom műelemzéseit és természetes, de ápoltságos, élvezetteljes stílusát. „Oly tudóssal van dolgunk — mondotta Kardos Pálról — aki nem tankönyvekből tanulta az irodalmat, hanem ez az életközege és szinte ösztönös érzéssel beszél róla.”

Ami Kardos Pál disszertációjának hibáit illeti, Komlós Aladár is főleg azt kifogásolta, hogy túlságosan önmagában szemléli Nagy Lajost, írói szemléletét csak származásával és Gorkij hatásával magyarázza, nem veszi észre, hogy szépprózájának problematikája korának, századunk elejének törekvéseivel, a kortársak eszmevilágával milyen szoros összefüggésben van, még akkor is, ha „... szigorú valóságtisztelete, racionalizmusa, valamint erkölcsi komolysága segítségével kinő onnan”. Kardos másik hibája, hogy „kritika nélkül, dogmatikusan és vulgárisan alkalmaz bizonyos marxista tételeket”. Komlós ezt egész sor hiba bemutatásával bizonyította: Kardos esztétikai nézeteltéréseket csak az írók osztályhelyezetével magyaráz s elfelejti, hogy „a tetszést esztétikai mozzanatok is befolyásolják”: merev antifreudizmusával nem tudja megérteni Nagy Lajosnak a marxizmus és freudizmus összeegyeztetésére irányuló kísérletét, jelszórészen mindent elítél, amíg a felszabadulás előtt volt s ezzel tárgyi tévedéseket is elkövet stb. „A tudomány veszélyes lejtőre téved — fejezte be kifogásainak felsorolását Komlós — elveszti hitelét, tekintélyét, értékét, ha a propaganda változékony céljainak szolgálatába áll.”

Összefoglalásképpen Komlós opponensi véleménye is hangsúlyozta, hogy a könyv „érényei jóval felülmúlják hibáit” s a tanulmányt elfogadásra javasolta.

Kardos Pál az opponenseknek adott válaszában — elismerő szavaikat és kifogásaikat egy részét megköszönve — részletesebben azokkal a tételekkel foglalkozott, amelyekkel nem tudott egyetérteni. Felfogása szerint művében Nagy Lajos nem áll elszigetelten; mindössze annyi az igaz, hogy inkább csak azokhoz a kül- és belföldi írókhoz és irányzatokhoz hasonlította hőseit, akik valóban hatással voltak rá s nem tért ki azokra, akikhez személyi kapcsolatai nem mutathatók ki. Általános korrajzot írni Nagy Lajos életéhez: ez annyit jelentett volna, mint megírni a XX. század első felének és főleg a század elejének irodalomtörténetét. A kérdés részleteire is kitért, itt most csak azt említjük fel, hogy Nagy Lajos és a munkáspártok viszonyának a kérdését a más (román, orosz) munkáspártok történetéből adódó párhuzamokkal azért nem vetette össze, mert a románt nem ismeri. „az orosz helyzetről pedig nem óhajtok szólni addig, amíg a Szovjetunió Kommunista Pártja történetének új, a XX. Kongresszus szellemében átdolgozott kiadása napvilágot nem lát.” Lényegesnek tartotta Bóka László kifogását, hogy nem igyekszik megadni a naturalizmus, kritikai realizmus, szocialista realizmus új fogalmi meghatározását, hanem adottaknak veszi ezeket a kategóriákat. A teljes tisztázást nem tekinthette feladatának, de az opponensek által is elismert műelemzések segítségével egy-két árnyalattal mégiscsak hozzá akart járulni

ennek a kétségtelenül elvégzendő munkának a sikeréhez. „A valóság fanatikusa” jelző Kardos Pál szerint nemcsak címke, hanem az írónak igen lényeges tulajdonságát határozza meg. Bóka László stilisztikai kifogásait Kardos nagyrészt mind visszautasította, azt állította, hogy az egyes kifogásolt mondatokat, fordulatokat nagyrészt mind Nagy Lajos műveiből idézte és megkísérelte bebizonyítani, hogy igazat mondanak. Bőbeszédűségét azzal magyarázta, hogy gyorsan dolgozott. *Komlós Aladár*nak a merev dogmazitlussal kapcsolatos kifogásait Kardos szintén visszautasította úgy, hogy azokat alapos elemzésnek vetette alá. Nem akarta a tetszést az esztétikai tényezőktől függetleníteni, a felmerült konkrét példákban azonban igyekezett megerősíteni a disszertációjában elfoglalt álláspontját. A marxizmus és a freudizmus összeegyeztetését nem merev dogmatizmusból, hanem tudományos szempontból kifogásolta. Ami a propaganda és a tudomány viszonyát illeti, Kardos szerint ... .nincs is irodalomtörténeti munka propaganda nélkül. Azt azonban igazán megkövetelem magamtól is, másoktól is, hogy a propaganda igaz legyen.” Tizenegy pontban foglalva hátrította el *Komlós* részletkifogásait s fejtegetéseit azzal fejezte be, hogy Nagy Lajosnak, mint írónak kommunista voltát bizonyította: ... .ha kommunistának tekintjük az olyan író, aki az első tollvonástól az utolsó írógépkoppanásig az elnyomottakért, a szegényekért, a kizsákmányoltakért harcolt az elnyomók, a kizsákmányolók, a gazdagok ellen, akkor Nagy Lajos kommunista író. A párthoz, mint szervezethez, a marxizmushoz, mint világnézethez pályája különböző szakaszaiban különböző lehetett a viszonya s e változásokat igyekeztem is munkámban nyomon követni. De e változások sohasem érinthették művének az imént tágabb értelemben meghatározott kommunista szellemiségét.”

Az ezt követő vita két lényeges pont körül forgott: 1. a kommunista író és 2. a naturalizmus problémáját igyekezett tisztázni. Az itt-ott hevessé vált nézeteltérések eredményeképpen a hozzászólók sok új szempontot adtak e fontos kérdések megoldásához.

Hermann István egy anekdotával — Nagy Lajosnak és Lukács Györgynek a Szovjetunióban lezajlott beszélgetésével — járult hozzá az író kommunista érzelmének a bizonyításához. A naturalizmus kérdését illetőleg elsősorban azt hangsúlyozta, hogy „Kardos Páltól számonkértek egy sor olyan problémát, amely probléma megoldásában a kezdő lépéseket tette meg.” A XX. század eleji irányzatok kérdései majd csak akkor lesznek megoldva, ha a részletek munkásai lépésről-lépésre haladva kidolgozzák a legapróbb árnyalatokat is. A naturalizmusról általánosan elfogadott frázis, hogy fényképezést jelent, de ez igen sok naturalista írónak még a leglényegesebb vonásait sem ragadja meg elvi síkon. Nagy Lajos esetében is perdöntő az az általános elv, hogy nem lehet egyes műveket széttrancsírozni és belőlük egyes naturalista részleteket kiragadni, bizonyos naturalista elemek egy realista költő művében a realista ábrázolás elmélyítésére szolgálhatnak. Ez nemcsak nagylajosi probléma, előfordul József Attila műveinek elemzésénél is — és igen sok kérdés függ vele össze. A szociográfiáé is. Hermann szerint „a szociográfia mint a tudományos riportázs egyik fajtája nem irodalmi műfaj, azonban talajává válhatik irodalmi műfajoknak.” „Nemcsak az ideológia, hanem a történelem területén uralkodó zűrzavarok is vannak.” Nem lehet ezeket a kérdéseket kielégítőn megoldani anélkül, hogy látnók, mi volt abban az időben az egyes pártoknak, köztük a Kommunista Pártnak a valóságos politikája. „Mind-ezeknek a kérdéseknek a megoldását most egyszerre egy disszertációtól nem

várhatjuk. „ez a mű tükre lesz azoknak a hiányosságoknak, amelyek objektíve jellemezték ideológiai életünket.” Éppen ezért nem vállalkozhatott Kardos Pál többre, mint hogy Nagy Lajos életével és művével kapcsolatban néhány adalékot szolgáltasson.

Barta János szerint azzal, hogy Nagy Lajos szemléletét realizmusnak, naturalizmusnak vagy a realizmus egy fajtájának nevezzük-e, Kardos Pál disszertációjának többet kellett volna foglalkoznia, az olyan problematikus író, mint Nagy Lajos, ösztönzést kell hogy adjon ezeknek az elvi kérdéseknek a tisztázására is. Ezt nem elég az elmúlt esztendőök klisészerű naturalizmus-meghatározásával elintézni. Persze, nem lehet az sem, hogy az író naturalizmusát egy-egy kiragadott részlet naturalizmusával jellemezzük. A tényhalmozást, a tények egyszerű felsorolását már eddig is naturalista jellemvonásnak tekintették, régi megállapítás az is, hogy bizonyos biologizmus, pozitivistika determinizmus a naturalizmusra szintén jellemző. „Azután feltétlenül meg kell említenünk a művek dokumentum jellegét, amit én úgy szoktam más oldalról kifejezni, mint az esztétikai feloldódás hiányát.” Ezzel kapcsolatos az „elepikátlanodás”, vagyis a cselekvénynek, a konfliktusnak, az eseményeknek, a drámai elemeknek a háttérbe szorulása, illetőleg mindezeknek a felszívódása a környezetrajzba. Mindezek alapján Barta naturalista jellemvonásokat vélte fölfedezni Nagy Lajosban, ami — szerinte — bizonyos fantáziaszegénységgel is párosul. Kardos Pál ezt úgy igyekezett beállítani, hogy Nagy Lajos a valósághoz való nagy és becsületes ragaszkodásával elnyomta a saját fantáziáját: ezt a kérdést — Barta szerint — még alaposan meg kell vizsgálni. Az, hogy a tényközlő, a szigorú megfigyeléshez ragaszkodó módszerrel nem látja meg azt, „amit úgy szeretek nevezni, hogy az életnek bizonyos eszmei, erkölcsi vagy akár esztétikai felépítménye” — Nagy Lajost Tolnai Lajoshoz hozza közel. Ez az oka, hogy Nagy Lajos „sokat mond eszmeileg, tartalmilag, érzelmi és szenvedélybeli gazdagsága is lehet, de azt a bizonyos nagy totalitást, amely az élet egészét adja, mégsem tudja elérni.” Mindezeknek az alapján Barta azt a követelményt állította fel Kardos Pállal szemben, hogy mind a realizmus és a naturalizmus esztétikai kérdésében, mind Nagy Lajos emberi, illetve írói egyéniségét illetően mélyebbre szántson és Nagy Lajost, mint egyéniséget a gyökerénél fogja meg. Kardos Pál az opponensek kifogásaiból sok mindent akart visszaverni, de ez nem történt mindig teljes sikerrel.

Agárdi Ferenc saját élményanyagára támaszkodva adott adalékokat Nagy Lajos kommunista világnézetének bizonyítására. Szerinte Nagy Lajos nem volt naturalista, mert a pontos adatszerűség önmagában véve még nem naturalizmus.

Nagy Lajosné szerint Nagy Lajosnak volt élményanyaga és fantáziája. Kommunista világnézetéhez sem férhet kétség.

Kardos László elsősorban azt hangsúlyozta, hogy a disszertáció nem száraz filológus munka, hanem író műve az íróról — s ez igen nagy értéke. Másik erénye: Nagy Lajos szépprózájának alapos és gondos elemzése. Hibája bőbeszédűsége, amely Kardos Pál hosszú pedagógus múltja, a jó tanárnak mindent megmagyarázni akaró szándéka alapján érthető meg. Helytelen, hogy az életrajzban az ifjúkor alapos és tüzetes képe mellett az öregkor rajza vázlatosabb; Kardos Pálnak ki kellene használnia jó barátságát Nagy Lajos családtagjaival és az öreg Nagy Lajosnak plasztikusabb, tüzetesebb megrajzolására kellene vállalkoznia. Kardos László szerint Nagy Lajos kommunista

volt. mert ha voltak is életének e tekintetben válságai s ha egyénekekkel. sőt a párttal magával is itt-ott szembe is került, „egész emberi élete és egész írói műve ... kommunista élet és kommunista mű.” Körülbelül ugyanez áll Kardos László szerint Nagy Lajos naturalizmusára is: „művében lehetnek naturalista részletek. az egész kétségtelen. hogy realista életmű.” Igaza van Bartának. hogy van Nagy Lajosban bizonyos szárnytalanság, amit Féja Géza „ösztvérségnek” mondott Nagy Lajosban. De ez Kardos László szerint erő: ezzel tudta jól ábrázolni a valóságot. Nagy Lajos „puritán volt és szemérmes és mindent, ami ezzel a két fogalommal ellenkezni látszott az ő szemében, elítélt és került.”

Hermann István újabb felszólalásában — részben a közben elhangzottak felhasználásával — a naturalizmus pontosabb meghatározását igyekezett megadni: „hogy ha egy naturalista író, egy naturalista művész ábrázol egy adott élethelyzetet, egy adott életproblémát, akkor ezt úgy adja vissza, hogy minden részletet visszaad, ámde az egész mégsem igaz. Mi az, ami nem igaz benne? Mi az, ami hamis benne? Tudniillik az, hogy ezek a részletek, amelyek a naturalista írónál állandóan felmerülnek, eltakarják a valódi, mélyebb emberi igazságot.”

Kardos Pál jelölt a felszólalásokra adott válaszában hangsúlyozta, hogy egy időben a naturalizmus vádjá a polgári írók fegyvere volt: naturalistának azt mondták, aminek félték a leleplező erejétől. Barta János a naturalizmusnak jó esztétikai elemzését adta, mégsem tud neki Nagy Lajost illetőleg igazat adni. A Kiskunhalom részletes adatai agitatív, olykor lírai jellegűek is: részletekként naturalisták, egészükben azonban realisták, kritikai realista, sőt, esetleg éppen forradalmi álláspontot képviselnek. Tolnai és Nagy összehasonlítását egyáltalában nem tartja szerencsésnek, mert Tolnai valóságérzéke a Nagy Lajosénál sokkal ködösebb és személyeskedőbb volt. Nagy Lajos fantáziája valóban nem gazdag, de ereje a valósághoz való ragaszkodásban van.

Bóka László annak hangsúlyozása után, hogy a lezajlott szenvedélyes vita igen gyümölcsöző volt, fenntartotta azt a véleményét, hogy Kardosnak alaposabb korekpet kellett volna adnia, mert csak ezzel lehet elkerülni az elrajzolás, a torzítás veszedelmét. Nagy Lajos értékeléséből még egy motívum maradt ki: hatással volt József Attila prózájára. Nem lehet megelégedni azzal, hogy a realizmus és a naturalizmus meghatározását az irodalomtörténészek mindig az esztétikától várják, az írók és művek elemzése arra való, hogy ezek a fogalmak is tisztázódjanak. Nagy Lajos kommunista világnézetéhez nem férhet kétség, ami pedig fantáziáját illeti: az bonyolult kérdés. Itt azt a kérdést kell felvetni: mit nevezünk fantáziának? Ha csak a romantikus szárnyalást, akkor bizonyára tévedünk s akkor Nagy Lajos valóban fantáziaszegény. De ha a konstruktív fantázia is fantázia — márpedig az —, akkor Nagy Lajos képzelőerejéhez nem férhet kétség. Végül szemrehányást tett Kardos Pálnak, hogy az opponensek véleményéből azt sem fogadta el, amit művében mindenki egyértelműen kifogásolt.

Komlócs Aladár: Tolnai Lajos és Nagy Lajos között — Bartával ellentétben — nem lát párhuzamot: Tolnai aggálytalan meseszövése inkább a Jókaiéhoz hasonlít, csak ellenkező előjellel. Tolnai nem tudta észrevenni az élet, az emberek szeretetreméltó vonásait, mert nem volt benne elég szeretet. Nagy Lajosban akkor is a szegények iránti részvét dolgozott, ha az elhnyomók, a kizsákmányolók gyűlölete élt benne. Kár, hogy Kardos Pál az opponensek minden véleményét elutasította, ott is, ahol ezt csak felületességgel tudta

megtenni. Hogy Nagy Lajos mindig kommunista volt-e vagy sem, igen bonyolult kérdés, mert a felszólalókkal szemben éppen itt sok ellenérv is adódhat. Végül újra hangsúlyozta, hogy elfogadja Kardos Pál disszertációját, bár válaszat nem tudta minden részletében elfogadni.

A sok tanulsággal járó vita végeredményeképpen a bírálóbizottság a következő határozatot hozta:

„A jelölt helyesen választotta disszertációja tárgyául a nemrég elhunyt kiváló szépprózairó életművét. Új adatok feltárásával Nagy Lajosról alaposan kimunkált, hiteles képet adott. Kardos Pál a filológus lelkiismeretességével gyűjtötte össze az életmű szinte valamennyi dokumentumát; bibliográfiai teljességre törekedett s e törekvése elveszettnek hitt művek, kéziratok felfedezéséhez segítette hozzá a magyar irodalomtörténetírást. Tudományos alaposággal elemezte Nagy Lajos novelláit. Összefoglalása az író realizmusának tisztázására törekszik. Kár, hogy a disszertációban Nagy Lajos a kor politikai és irodalmi áramlataitól s a világirodalmi vonatkozásoktól elkülönítve áll az olvasók előtt. Kardos állításai itt-ott dogmatikusan hatnak, stílusában van némi szólamszerűség. A mű hibái azonban eltörpülnek erényei mellett.”

Mindezek alapján a bírálóbizottság egyhangúlag javasolta a Tudományos Minősítő Bizottságnak, hogy Kardos Pálnak a kandidátusi fokozatot ítélje oda.

A vitát összefoglalta:

Sziklay László

a Bizottság titkára

NEMESKÜRTY ISTVÁN: „BORNEMISZA PÉTER” CÍMŰ KANDIDÁTUSI DISSZERTÁCIÓJÁNAK VITÁJA*

A Magyar Tudományos Akadémia Tudományos Minősítő Bizottsága 1957. október 25-én tartotta meg Nemeskürty István kandidátusi értekezésének vitáját. A bírálóbizottság elnöke Tolnai Gábor levelező tag, titkára Bán Imre, az irodalomtudomány kandidátusa volt, tagjai Révész Imre akadémikus, ifj. Horváth János, az irodalomtudomány doktora, Juhász László, az irodalomtudomány kandidátusa, Károly Sándor, a nyelvészeti tudományok kandidátusa, Sziklay László, az irodalomtudomány kandidátusa, opponensei Eckhardt Sándor, az irodalomtudomány doktora és Klaniczay Tibor, az irodalomtudomány doktora voltak.

A jelölt életrajzának és eddigi tudományos munkásságának ismertetése után az opponensek adták elő véleményüket. Eckhardt Sándor elismeréssel adózott a szerző tárgyválasztásának, hiszen SCHULEK TIBOR hasonló című könyve igen gazdag új anyaga ellenére sem elégíthette ki az irodalomtörténészeket, mert a teológiai szempont mellett az író, sőt az ember is elhalványul a könyvben. Nemeskürty nagy odaadással olvasta át Bornemisza roppant terjedelmű irodalmi munkásságát, s rengeteg új anyagot és szempontot bányászott elő a további kutatás számára. A mű egyik árnyoldalát azonban éppen abban látja, hogy az eddigi eredményeket nem foglalta össze,

* A vita teljes anyaga megtalálható az Irodalomtörténeti Intézet Könyvtárának — az Eötvös Könyvtárnak — archívumában.